

**KUTADGU BİLİĞ'DE
AHLAKLILIK, SOYLULUK VE SEÇKİNLİK
İFADE EDEN SÖZLER**

*Tuncay BÖLER**

ÖZET

Türk dili ve kültürünün en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*'de devlet, yurttaşlık, yasa, saray örgütü, görevliler, yönetim ve töre gibi konulardan bahsedilirken çeşitli vesilelerle ahlaklılık, soyluluk ve seçkinlik ön plana çıkarılmaya çalışılmış; bu vasıflar eserde *arıg*, *silig*, *süzük*, *bütün*, *ködrüm*, *ödrüm*, *bagırsak*, *köngli tüz*, *aslı arıg*, *kılcı arıg* gibi sözlerle anlatılmıştır.

Araştırmamızda *Kutadgu Bilig*'de ahlaklılık, soyluluk ve seçkinliği ifade eden bu sözler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacı, Türk dili, anlam bilimi.

**WORDS REFERRING TO MORALITY, NOBILITY AND
SELECTNESS IN KUTADGU BILIG**

ABSTRACT

In *Kutadgu Bilig*, one of the most important masterpiece of Turkish literature and culture, morality, nobility and selectness were by some means put forward besides discussing the state, citizenship, law, palace organization, staff, administration and customs. And these qualities were mentioned in the masterpiece with the following words such as *arıg*, *silig*, *süzük*, *bütün*, *ködrüm*, *ödrüm*, *bagırsak*, *köngli tüz*, *aslı arıg*, *kılcı arıg*.

* Dr., MEB, tuncayboler@gmail.com.

In our research, words referring to morality, nobility and selectness in *Kutadgu Bilig* were taken into consideration in particular.

Key Words: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip, Turkish language, semantics.

Agop Dilâçar'ın "Yazar, önünde hiçbir Türkçe eser bulunmadan, 6520 beyitlik manzum eserini, Türk edebiyatının gökten inmiş ilk şaheseri olarak bir çırpıda meydana getirmiştir." (Dilâçar 1970: 1) dediği *Kutadgu Bilig*'i Reşit Rahmeti Arat "Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar, Türk kültür tarihinin de en muazzam eserlerinden biri..." (Arat 1979: VII) olarak nitelendirmiş ve *Kutadgu Bilig*'in önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Türk dili ve kültürü açısından bu denli öneme sahip olan *Kutadgu Bilig*'e şimdiye kadar çeşitli bilim dalları açısından yaklaşılmış; edebiyattan dile, tıptan idari bilimlere ve felsefeye kadar birçok bilimin kuramlarına göre eser üzerinde yayınlar yapılmıştır¹. Yapılan bu araştırmalar söz konusu alanlarda araştırmacılara kaynaklık etmiş ve eserin diğer bilim dalları için içerdiği malzemeyi gözler önüne sermiştir.

¹ Kitap, tez ve makale şeklindeki bu yayınlardan bazıları şöyledir:

(Liste ada göre sıralanmıştır.)

Cantürk Caner, "Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Mart-Nisan 2002, sayı: 137, s. 139-144.

Prof. Dr. Coşkun Can Aktan, "Politikada Liyakat Üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesi'nden Öğreneceklerimiz", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat 1997, yıl: 3, sayı: 13, s. 1389-1393.

Yrd. Doç. Dr. Halil Ersoylu, "Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Kelimeler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 27, s. 121-138.

Hilmi Özden, "Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı", Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2002, 140 s.

Doç. Dr. Mehmet Akgün, "Türklük Dünyası'nın 11. Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi", *Felsefe Dünyası*, Kış 1996, sayı: 19, s. 81-98.

Prof. Dr. Murat Yurdakök, "Kutadgu Bilig'de Sağlık ile İlgili Bilgiler", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 2002, c. 45, sayı: 3, s. 290-292.

Yrd. Doç. Dr. Nejat Doğan, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, sayı: 12, s. 127-158.

Yrd. Doç. Dr. Nejat Doğan, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi II", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, sayı: 13, s. 77-94.

Yrd. Doç. Dr. Süer Eker, "Kutadgu Bilig'de Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine", *Bilig*, Yaz 2006, sayı: 38, s. 103-122.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

Dilâçar’ın deyiimiyle *Kutadgu Bilig*’in “genel amacı ülküsel ve tükel bir kişinin, ülküsel bir devletin ve başbuğun nasıl olmak gerektiğini, yurt başbuğuna ve yurttaşlara düşen ödevleri ve ahlak kurallarını bildirmek ise de...” (Dilâçar 1995: 145) Yusuf Has Hacıp eserinde din, mitoloji ve dinler tarihi, felsefe, ruh bilimi, bilgi kuramı, eğitim öğretim, aile düzeni, yasa ve töre bilgisi, devlet ve saray örgütü, siyaset ve diplomatlık, ordu ve strateji, tarih, coğrafya, etnoloji, tören ve şölen düzeni, sofraya görgüsü, millî spor ve oyunlar, rüya yorumu, gök bilimi, matematik, zooloji, edebiyat, şiir sanatı, sağlık bilgisi gibi çok çeşitli konuları ele almış ve eserinin satır aralarında *ahlaklı, soylu, seçkin insanı* ve onun vasıflarını birtakım sözlerle belirtmiştir. Örnek olarak, beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini söyleyen bölümde bu durumu görmek mümkündür:

közi tok kerek hem *uvutlug tüzün*

açuk hem yaruk bolsa kılın sözün (2000)

(Bey tok gözlü, *hayâ sahibi* ve *yumuşak tabiatlı* olmalı; sözünde ve hareketinde açık ve vazih davranmalıdır.)

közi tok serimlig ne *kodkı köngül*

suyurkap keçürgen ne *kılkı amul* (2170)

(O, gözü tok, sabırlı, *alçak gönüllü*, şefkatli ve *sakin tabiatlı* olmalıdır.)

apa oğlamı barça aslı bedük

bilig birle boldu kör *ödrüm* ked ök (1958)

(Aslında bütün insanoğullarının menşei büyüktür; *seçkinler* ise bilgi ile temayüz etmiştir.)

Yukarıdaki beyitlerde geçen *uvutlug, tüzün, kodkı köngül, kılkı amul* ve *ödrüm* toplumda *ahlaklı, soylu* ve *seçkin* olarak nitelendirilebilecek insanı anlatan sözlerdir.

Çalışmamızda *Kutadgu Bilig*’de geçen bu türden sözler üzerinde durulmuş; *ahlaklılık, soyluluk* ve *seçkinliğin* eserdeki ifadeleri gösterilmeye çalışılmıştır.²

“arık” temiz, pak

² Bu çalışmada kullanılan ana kaynaklar şunlardır: Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1979; Arat, Reşid Rahmeti, *II Tercüme*, TDK Yayınları, Ankara, 1959; Sertkaya, O. Fikri, Eraslan Kemal, Yüce, Nuri, *III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979.

Kutadgu Bilig'in vezir olacak insanın nasıl olması gerektiğini söyleyen bölümünde vezirin özellikleri sayılırken kullanılan kelimelerden biri *arığ*'dır:

sakınuk kerek din idisi *arığ*

imin bolsa il budnı andın *arığ* (2190)

(Vezir imanlı, takva sahibi ve *temiz* olmalı; memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır.)

Odgurmuş'ın hükümdara öğüt verdiğini söyleyen LXXI. bölümde Odgurmuş, Kün Togdı'ya *ay arığ* diye hitap eder ve dünya malı toplamanın boş bir uğraş olduğunu, Allah'ın insanlara bir emanet yüklediğini ve asıl korunması ve değerlendirilmesi gerekenin o olduğunu belirtir. Altın, gümüş, tahıl, ipekli ve sırmalı işlemeler, samur kürkleri, Çin ve Bizans kumaşları, at, dişi deve, koyun, kul, cariyeye, geyik, kuğu, Arap malları hep boş şeylerdir:

bu taglar katında çıkar gevherıg

kazıp yetrümezler sanga *ay arığ* (5364)

(Ey *temiz ruhlu insan*, bu dağlar altından çıkan cevherleri kaza kaza sana yetiştiremezler.)

Diğer kullanımlar:

bu sözni eşit ay manga kelmedük

negü tir *arığ* bilge bağı bedük (3925)

(Ey bana gelmek istemeyen, bu sözü dinle; *temiz*, bilgili ve büyük bir hulus sahibi insan ne der.)

özüngni *arığ* tut kamugdın singar

arığ ol bu begler *arığ* neng sever (4109)

(Her bakımdan kendini *temiz* tut; bu beyler *temizdir* ve *temiz* şeyleri severler.)

Ayrıca *aslı arığ*, *kılkı arığ* ve *urgı arığ*; *temiz tabiatlı*, *temiz asıllı*, *soyu temiz* anlamlarıyla *Kutadgu Bilig*'de kullanılmaktadır. *Arığ*'ın birleşik oluşturduğu yukarıdaki sözlere baktığımızda bunlardan *huy*, *gidiş*, *tavır* anlamlarındaki *kılık*'ın günümüzde *bir kimsenin giyinişi*, *dış görünüşü*, *üst baş* şeklinde bir anlam değişmesiyle karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

otunka katılma *ay aslı arığ*

yüzüngnüng suvın iltge sindin *arığ* (4289)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(Ey *temiz asıllı insan*, adi kimselere katılma; onlar sende hiç yüz suyu bırakmazlar.)

bor içmez kerek bolsa *kılkı arıg*

yaragsız kılınçığ yıratsa arıg (2729)

(-Kâtip- İçki içmemeli ve *temiz tabiatlı* olmalı; yakışık olmayan bütün hareketleri kendinden uzaklaştırmalıdır.)

sakınuk kerek beg ne *kılkı arıg*

arıklık tiler tutçı *urgı arıg* (1985)

(Bey, takva sahibi ve *temiz* olmalıdır; *aslı temiz olan* daima temizlik ister.)

negü tir eşitgil ay *kılkı arıg*

bu ödle okı birle köngli balıg (5430)

(*Temiz kalpli* ve bu zamane oku ile gönlü yaralanmış olan kimse ne der, dinle)

“*silig*” temiz

Kutadgu Bilig’de temiz; nazik, tatlı dilli anlamlarıyla karşımıza çıkan bu kelime, günümüzde *kendini gösteremeyen, dikkati çekmeyen veya önemli ve belirli olmayan* şeklindeki mecaz anlamıyla bir çeşit anlam kötüleşmesine uğramıştır.

Şimdi *silig* sözünün eserdeki kullanımlarına bakalım.

Balasagunlu Yusuf iyilik etmenin övgüsünü söylerken (IX. bölüm) *temiz insan/ahlaklı insan* için *silig* tabirini kullanmıştır:

özüng edgü bolsa atıng ögdilig

kalı bolsa isiz söküş ay *silig* (240)

(Ey *temiz kimse*, iyi olursan, adımı överek anarlar; eğer kötü olursan, seni söverek yâd ederler.)

Kutadgu Bilig’de saray görevlilerinin ideal olan nitelikleri (XXIX-XXXVII. bölümler arası) anlatıldıktan sonra Ögdülmiş, Kün Togdı’ya bu görevlilerin beyler üzerindeki haklarının neler olduğundan bahseder. Burada, Hükümdar Kün Togdı’nın Ögdülmiş’e cevabını içeren bölümde, Kün Togdı Ögdülmiş’i överken onu *silig* vasfı ile nitelendirir:

mançlıg bağırsak bütün sen *silig*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

könilik bile sen kötürdüg elig (3063)

(Güvenilir, içten bağı, doğru ve *temizsin*; senin bütün hareketlerin daima doğruluk yolunda olmuştur.)

LXXII. bölümde hizmetkârların birkaç türlü olduğu ifade edilir; eğer hizmetkâr bilgili, akıllı ve *temiz kalpli* ise onlara ihsanlarda bulunulmalıdır:

biliglig ukuşlug er erse *silig*

ağırla tegür neng uzatgıl elig (5520)

(Bilgili, akıllı ve *temiz kalpli* insan ise, ona hürmet göster, ihsanlarda bulun ve onu himaye et.)

Öte yandan eserde *silig*, *kılkı silig* biçiminde *yumuşak tabiatlı*, *temiz tabiatlı* anlamlarında kullanılmaktadır:

yüzüm körki körklüg ne *kılkım silig*

tilemiş tilekke yetürdüm elig (675)

(Yüzüm güzel, *huyum mülayimdir*; arzu edilen her şey benim elimin altındadır.)

köni yol tutayın tise yinçkelig

boguzug arıtgu ay *kılkı silig* (4407)

(Ey *temiz kalpli insan*, çok ince olan bu doğru yolda yürümek istersen önce yediğinin helal olmasına dikkat et.)

munğar mengzetü sözlemiş söz bilig

bu söz işke tutgıl ay *kılkı silig* (4221)

(Bilgi buna benzer bir söz söylemiştir; ey *temiz tabiatlı insan*, sen buna göre hareket etmeye çalış.)

“*süzük*” duru, temiz

Beyliğe layık insanın vasıflarını anlatan bir başka söz de *süzük*’tür:

kalı bolmasa beg sakınuk *süzük*

arıgsız bolur barça kılkı üzük (1987)

(Eğer bey takva sahibi ve *temiz kalpli* olmazsa, hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kutadgu Bilig’de bilge sözleri iki sınıfa ayrılır: 1. Adı anılmayan bilgelerin sözü. 2. Sanı verilen Türk beylerinden aktarılan sözler. (Dilâçar 1995: 30) LX. bölümde zanaat erbabı ile münasebet anlatılırken adı anılmayan bir bilgenin sözlerine yer verilmiş ve bahsi geçen bilgenin *temizliği süzük* ile ifade edilmiştir:

yime yakşı aymış biliglig *süzük*

budunka bagırsak ne köngli tüzük (4464)

(Bilgili, halka merhametli, *temiz* ve berrak kalpli insan çok iyi söylemiş.)

LXX. bölümde Odgurmuş, Hükümdar Kün Togdı’nın davetine uyarak şehre gelir; onu Ögdülmiş karşılar ve beye haber gönderir. Bey sevinir, ikisini de saraya çağırır. Burada yer alan karşılıklı konuşmalarda Kün Togdı Odgurmuş’a kendisine öğüt vermesini istemeden hemen önce ona *ay süzük* ile hitap eder:

yanut birdi ilig ayur ay *süzük*

içing me taşing birle barça tüzük (5114)

(Hükümdar cevap verdi: *Ey saf gönüllü insan*, senin için ve dışın her bakımdan iyidir, dedi.)

Köngli süzük biçiminde *köngül* ile kullanılan *süzük* de eserde temiz kalpliliği anlatmak için kullanılmıştır:

tapugsak ne özkey yine eymenük

emanet bile bolsa *köngli süzük* (2237)

(-Vezir- Hizmete hazır, vefalı, emanete karşı titiz ve bir de *temiz gönüllü* olmalıdır.)

negü tir eşitgil ay *köngli süzük*

kamuğ iş içinde ay köngli tüzük (3085)

(*Gönlü durulmuş* ve her işinde gönlü dürüst olan insan ne der, dinle.)

ne edgü bilig birdi bilgi bedük

sevitmiş sevüglërke *köngli süzük* (3687)

(Bilgisi derin ve kendisini herkese sevdirmiş olan *temiz gönüllü* insan ne iyi bilgi vermiştir.)

ay *köngli süzük* er ay bilgi öküş

baka kör bu sözke yetürgil ukuş (3936)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(*Ey duru gönüllü insan*, ey bilgisi çok olan; dikkat et ve bu söz üzerinde düşün.)

Öte yandan *süz-* fiilinden türetilmiş *süzülmüş*, *Kutadgu Bilig*'de *temiz kalpli insan* anlamındadır:

negü tir eşitgil *süzülmüş kişi*

idisi bile çın tüzülmüş kişi (4795)

(*Kalbi temizlenmiş* ve Tanrı'ya gerçekten ulaşmış insan ne der, dinle.)

idi yakşı aymış *süzülmüş köngül*

eşitgil ay bilge ukuşlug amul (3752)

(*Temiz kalpli insan* ne güzel söylemiş; ey akıllı uslu bilgin, bunları dinle.)

“*uvutlug*” hayâ sahibi

Kutadgu Bilig'de ölüm döşeğindeki Vezir Ay Toldı oğlu Ögdülmiş'e öğüt verirken *hayâ sahibi* anlamındaki *uvutlug* sözü kullanılmıştır:

uvutsuz kişidin yırak tur teze

meningdin ming alkış *uvutlug öze* (1309)

(Hayâsız adamdan kaç, uzak dur; *hayâ sahibine* benden binlerce selam.)

Vezir ve ulu hacip olacak kimsenin nasıl olması gerektiğinin söylendiği (XXIX ve XXXI.) bölümlerde onların *hayâ sahibi* (*uvutlug*) olmaları üzerinde durulmuştur:

uvutlug kerek hem közi tok bütün

uvutsuz kişi ol kişide otun (2199)

(-Vezir- *Hayâ sahibi*, gözü tok ve itimat edilir bir insan olmalıdır; insanların kabası hayâsız adamdır.)

kişide talusu *uvutlug* kişi

uvutlug kişi ol kişide başı (2201)

(-Vezir- İnsanların seçkini, *hayâ sahibi* olanıdır; *hayâ sahibi olan* kimse, insanların başıdır.)

közi tok kerek hem *uvutlug* silig

tetiglik kerek hem tümen tü bilig (2441)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(-Ulu hacip- Gözü tok, *hayâ sahibi* ve nazik olmalıdır; zeki ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır.)

uvutlug kişi kılmaz isiz işig

yaragsızka yakmaz bu sermez kişig (2445)

(*Hayâ sahibi olan* insan kötü iş yapmaz, münasip olmayan şeylere yaklaşmaz ve başkalarına kabalık etmez.)

Diğer kullanımlar:

basa ‘usman erdi *uvutlug* silig

kişide ödürmiş akı king elig (55)

(Sonra *hayâ sahibi*, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olan Osman’dı.)

kamug edgüke bolsa elgi uzun

uvutlug silig hem kılınç tüzün (1965)

(-Bey- Her türlü iyiliğe el uzatmalı; *hayâ sahibi*, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır.)

akı hem tüzün hem *uvutlug* silig

bagırsak bolup ked küdezse ilig (2169)

(-Bey- Memleketini iyice koruyabilmesi için bir de asil, *hayâ sahibi*, yumuşak huylu ve merhametli olmalıdır.)

“*tüzün*” yumuşak huylu, asil

Ulu hacibin nasıl bir insan olması gerektiği ifade edilirken (XXXI. bölüm) onun özelliklerinden birinin de akıllılık olduğu vurgulanır ve bundan sonraki dört beyitte aklın önemi belirtilir. *Tüzün* vasfını ancak akıllı insanların elde edeceği üzerinde durulur:

ukuşlug yise yir ikigün ajun

ukuşlug atanur atansa *tüzün* (2456)

(Ancak akıllı kimse her iki dünyayı elde eder; *asil* vasfını ancak akıllı insan alır.)

Elçinin özelliklerinden biri de sakin tabiatlı olmaktır. Eğer elçi sakin tabiatlı olursa ona *tüzün* denilir ve böyle insanlar kendilerini herkese sevdirebilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

amul bolsa ötrü atanur *tüzün*

silig bolsa kılık sevitür özün (2623)

(İnsan sakin tabiatlı olursa, ona *halim* denilir; nazik kimse, kendisini herkese sevdilir.)

Diğer kullanımlar:

öz inçlik tilese ereji uzun

til atlıg etig yi tiril ay *tüzün* (4643)

(Ey *temiz kalpli insan*, uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, dil adlı eti ye ve öyle yaşa.)

yorik tüzse budnı begi kılık tüzer

kılık tüzse begler *tüzün* il süzer (5949)

(Halk tavrını düzeltirse, bey de tabiatını düzeltir; beyler tabiatlarını düzeltirlerse, *temiz kalpli insanlar* memleketi her türlü kötülüklerden temizlerler.)

“*tedük*” temiz, saf

Dört halifenin övgüsünün söylendiği III. bölümde Hz. Ali'den bahsedilirken *yüregi tedük* ifadesine yer verilmiştir:

akı erdi elgi *yüregi tedük*

biliglig sakınuk kör atı bedük (58)

(Eli cömert idi, *yüregi saf* idi; bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zattı.)

“*bütün*” doğru, dürüst

Bugün *eksiksiz, tam; çok sayıdaki varlık ve nesnelere hepsi* anlamlarında kullandığımız *bütün*, *Kutadgu Bilig*'de *doğru, dürüst* anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig'in XXVI. bölümünde Hükümdar Kün Togdı Ögdülmiş'i tecrübe eder ve onun bütün işlerini sadakatle ifa ettiğini görür. Ardından eserde bir Türk büyüğünün sözlerine geçilir: *İnsan için altın ve gümüş kıymetli bir şeydir; fakat kendisine hâkim olan kimse, gümüşten daha kıymetlidir.*

Burada gümüşe önem vermeyen kişinin vasfı *bütün* olarak ifade edilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kümüſke ilinmegli yalnguk *bütin*

tegir çın tükel bu ajunka kutun (1726)

(Gümüſe kapılmayan, *doğru* insan saadet içinde tam ve gerçek dünyaya erişir.)

Öte yandan *bütin*, *Kutadgu Bilig*’de özellikle *çın* (doğru) kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Örnek olarak Kün Togdı’nın Ay Toldı’ya adalet vasfının nasıl olduğunu söylediği bölümde Ay Toldı, Hükümdar Kün Togdı’dan doğruluğu anlatmasını ister. Kün Togdı düşündüğü ile söylediği bir ve içi dışı gibi dışı da içi gibi olanın doğruluk üzere olduğunu söyler. Eserde bundan sonra bir şairin aşağıdaki sözü söylediği ifade edilir:

yoriglı bu yalnguk idi ök öküſ

köni *çın bütin* er manga ked küſüſ (868)

(Gezip dolaſan insan pek çoktur; fakat benim için aziz olan *doğru*, *dürüst* ve *güvenilebilecek* bir insandır.)

Diğer kullanımlar:

negü tir eſitgil yetilmiş yaſı

tiriglikte kızrak *bütin çın* kiſi (1724)

(Yaſımı başımı almıſ, hayatta nadir bulunan, *doğru* ve *dürüst* insanlardan biri ne der, dinle.)

bagırsak kerek hem közi köngli tok

bütin çın kılıkı köni bolsa ok (2607)

(-Elçi- Gözü, gönlü tok, içten bağlı, *itimat edilir*, *doğru* ve *dürüst* tabiatlı bir insan olmalıdır.)

“*çın*” doğru

Vezirin özelliklerinden biri de (XXIX. bölüm) *çın* (doğru) olmaktır:

tili köngli bir hem kılınçı köni

uvutlug bagırsak budunda *çını* (2235)

(Sözü, gönlü bir, hareketi doğru, hayâ sahibi, merhametli ve halk arasında *dürüst* olarak *tanınmış* olmalıdır.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Diğer kullanımlar:

negü tir eşitgil uç ordu hanı

budunda talusu kişide *çını* (2966)

(Halk arasında seçkin ve insanların *doğrusu* olan Uç-Ordu hanı ne der, dinle.)

köni *çın* kişi bulsa begler bütün

özi inçke tegdi tirildi kutun (3128)

(Beyler doğru, *dürüst* ve itimat edilir bir insan bulurlarsa, onu altın ve gümüş mahfaza içinde tutmalıdırlar.)

“*inal*” inanılır insan

Bugün dahi *inal* şeklinde kullanılmaktadır. Eserde Ogdurmuş’ın Ögdülmiş’e dünyadan yüz çevirip olana kanaat ettiğini söyleyen (LXVII.) bölümde Ögdülmiş’e *inal* kelimesiyle hitap edilmiştir:

bu dünya işin kodmagnınça tükel

kılumaz bu ‘ukbi işin ay *inal* (4805)

(Ey *inanılır insan*, bu dünya işini tamamen bırakmadıkça, insan ukba işini yapamaz.)

“*ködrüm*” yüksek, seçkin

Kutadgu Bilig’de Türk beylerinden Alp Er Tonga’dan *ködrüm* yani *yüksek, seçkin* olarak bahsedilmiştir:

bedük bilgi birle öküş erdemi

biliglig ukuşlug budun *ködrümi* (278)

(O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahipti; bilgili, anlayışlı ve halkın *seçkin*iydi.)

ne ödrüm ne *ködrüm* ne ersig eren

ajunda tetig er yidi bu cihan (279)

(Ne seçkin, ne *yüksek*, ne yiğit adam idi; zaten dünyada ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur.)

Diğer kullanımlar:

budunka begi artuk ödrüm kerek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

köngül til köni *kılkı ködrüm* kerek (1963)

(Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır; özü sözü doğru ve *tabiatı güzide* olmalıdır.)

meningde yüz üsteng anıng erdemi

budunda talusu kişi *ködrümi* (3150)

(Onun –Odgurmuş’ın- fazileti benimkinden yüz misli fazladır; o, halkın ileri geleni ve insanların *seçkinidir*.)

Ahlaklılık, Soyluluk ve Seçkinlik İfade Eden Diğer Sözler

“*tüz*” temiz kalpli; asil

bu kadgu sakınc birle erken özüm

negü teg iligke barır men *tüzüm* (4851)

(Ey *temiz kalpli insan*, bu kaygı ve endişe içinde kıvranırken nasıl kalkıp hükümdarın yanına giderim.)

ilig aydı ay toldı kodgil bu söz

bu söz sözlemegil aya *köngli tüz* (1080)

(Hükümdar: Ay-Toldı, bu sözleri bırak, dedi. Ey *temiz kalpli*, böyle sözler söyleme.)

munukı bu sözke tanuk keldi söz

okıgil munı sen aya *köngli tüz* (1713)

(İşte buna şu söz şahittir; ey *kalbi temiz*, sen bunu oku.)

yanut birdi odgurmuş aydı bu söz

eşittim men emdi aya *köngli tüz* (4314)

(Odgurmuş cevap verdi: Ey *temiz kalpli insan*, bu sözleri dinledim, dedi.)

kön ay kutlugı bar yime kutsuzı

ayıt kutlugın tut ay *yalnguk tüzü* (4386)

(Gün ve ayların kutlusu olduğu gibi kutsuzu da vardır; ey *temiz kalpli insan*, bunları sor ve kutlu olanını seç.)

mungar mengzetü keldi emdi bu söz

bu söz işke tutgil aya *köngli tüz* (5699)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(Buna benzer şöyle bir söz vardır; ey *temiz kalpli insan*, bu söze göre hareket et.)

“*edgü*” iyi

negü tir eşitgil kişi *edgüsi*

yorıp tın tokıglı yana öldi kör (234)

(Dinle, insanların *iyisi* ne der; yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir.)

isizke söküş *edgü* ögdi bulur

özünge baka kör kayusın kolur (239)

(Kötü sövülür, *iyi* övülür; iyice dikkat et, canın hangisini ister.)

yorı *edgü*lük kıl ay *edgü* kişi

itiglig bolur tutçı *edgü* işi (345)

(Ey *iyi* insan, yürü, iyilik yap; iyinin işi hep düzgün gider.)

ay *edgü kılınç aslı edgü urug*

ajun kalmasunı sizingsiz kurug (108)

(Ey *iyi tabiatlı* ve *asil nesepli* hakan, dünya senden mahrum kalmasın.)

“*alçak*” alçak gönüllü, yumuşak huylu

negü tir eşitgil kör *alçak* amul

ne *edgü* bolur erke kodkı köngül (2231)

(*Alçak gönüllü* ve sakin tabiatlı insan ne der, dinle; insan için alçak gönüllü olmak ne iyi şeydir.)

isitür kişi könglin *alçak* kişi

yıratur erenig tili il buşı (2295)

(*Alçak gönüllü* kimse insanların kalbini kendisine ısındırır; kötü dilli ve hiddetli kimseler insanları kendilerinden uzaklaştırırlar.)

mini bulguçı *kılkı alçak* kerek

köngül kodkı til sözde yumşak kerek (703)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(Beni bulan kimse *mütevazı tabiatlı*, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır)

“*bagırsak*” merhametli, şefkatli, sadakatli, temiz kalpli.

eşitgil yana bu mening sözlerim

köngülke alın ay *bagırsak* erim (3914)

(Benim bu sözlerimi de bir kere dinle; ey *temiz kalpli* insan, bunları iyice düşün.)

bagırsak bütün çın kılınçı köni

tili köngli tüz bolsa bile munı (424)

(O, bana *candan bağlı*, emniyetli, doğru ve dürüst yaratılışlı, içi dışı bir ve işten anlar bir kimse olmalıdır.)

“*erdemlig*” erdemli, faziletli.

kamugka tusulur kör *erdemlig* er

bu erdem bile er tilek arzu yir (567)

(Bak, *meziyetli* insanın herkese faydası dokunur; bu meziyet ile insan bütün arzularına nail olur.)

sarandın kaçır barça *erdemlig* er

akıka yumıtur tilek arzu yir (3037)

(Bütün *faziletli* insanlar hasisten kaçır; insan hasise yanaşmaz, cömerde sıkıca yapışır.)

negü tir eşitgil kör *erdemlig* er

bu erdem bil er tilek arzu yir (3420)

(*Faziletli* insan ne der, dinle; bu fazilet ile insan dilek ve arzusuna nail olur.)

“*bışıg*” olgun

bütün tutgu barça kişig çın *bışıg*

özüg ked sakıngu küdezgü başıg (2850)

(Bütün doğru ve *olgun* insanlara güvenmeli; fakat insan daha çok kendi kendisini korumalı ve başını gözetmelidir.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

sizinmedim erdi kör odgurmışığ
okıp kelmeğüsin er erdi *bışığ* (3882)
(Odgurmış'ın davet edilince, geleceğinden hiç şüphe
etmemiştim; o *olgun* bir insandı.)
ayıttı ilig andın odgurmışığ
uyar inç esen barmu *kılık bışığ* (5831)
(Hükümdar ona Odgurmış'ı sordu ve o *kâmil insanın* sıhhati
nasıldır, rahat mıdır, dedi.)

“*köni*” doğru
ilig aydı körgil *köni* er özi
tili köngli birle biriker sözi (862)
(Hükümdür: Bak, kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa,
işte *doğru* insan odur, dedi.)
kız ermez kişi kör kişilik kız ol
köni çın kişilerni öğdi ukuş (869)
(İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; akıl *doğru* ve dürüst
insanları övmüştür.)
ne edgü söz aymış *köni* er tili
köni er tili urdı sözke ulı (921)
(*Doğru* insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze
temel atan *doğru* insanların dilidir.)

kılınç edgü bolsa kamug halk sever
kılık köni bolsa törke agar (1661)
(İyi hareket eden kimseyi herkes sever, *dürüst tabiatlı olan*
insan başköşeye çıkar.)

“*talı*” seçme, nadide
uvutlug kerek beg kişide *talı*
uvutlug kılınçı irilmez tolu (2005)

(Bey, hayâ sahibi ve insanların *seçkini* olmalı; hayâ sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür.)

talû beg bolayın tise belgölüg

talû tutgu erdem ay atlıg külüg (2081)

(Ey namlı meşhur, *seçkin* bir bey olabilmek için fazilete kıymet verilmelidir.)

talû er kerek sak bu işke odug

angar tegmese bir usalın yodug (2273)

(Bu iş -kumandanlık- için *seçkin* insan lazımdır; ihmalkârlık yüzünden töhmet altında kalmaması için o ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır.)

kamug erde ödrüm yalavaç kerek

biliglig ukuşlug *talû* ked yürek (2597)

(Elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, *seçkin* ve çok cesur bir kimse olmalıdır.)

bagırsak yok erse ajunda *talû*

kişilik kaçan turgay erdi tolu (3130)

(Dünyada *seçkin* ve içten bağlı kimseler bulunmasaydı; insanlık nasıl kemale erişirdi.)

“*ödründü*” seçilmiş

...halklarda yigi yalavaçlarda *ödründüsi* ulug savçısı muhammed-i mustafa öze bolsun. (A2-6)

(...İnsanların en iyisi, peygamberlerin *seçkini* ve Tanrı'nın büyük resulü Muhammed Mustafa üzerine olsun.)

bayat kullarında eng *ödründüsi*

yalavaçlar erdi kişi edgüsi (2598)

(Tanrının kulları arasında en *seçkinleri* ve insanların en iyileri onun elçileriydi.)

“*ödrüm*” seçilmiş

özi itti tüzdi kör il kün işi

takı ma tiler erdi *ödrüm* kişi (418)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(Böylece halkın işini kendisi düzenledi ve yoluna koydu; yine de etrafında *seçkin* insanlar isterdi.)

ulug iş bu işke er *ödrüm* kerek

bütünlük bile kılık ködrüm kerek (2187)

(Vezirlik mühim bir iştir; bu iş için *seçkin* insan lazımdır; o, doğru ve asil tabiatlı olmalıdır.)

akı bolgu artuk sü başlar kişi

tirilse angar ötrü *ödrüm* başı (2275)

(Etrafına en *seçkin* insanların toplanması için ordu başında bulunan insanın çok cömert olması lazımdır.)

idi artuk *ödrüm* kerek bu kişi

kalı öznesse begke iltür başı (2420)

(Bunların -kumandanların- pek *seçkin* insanlar olması lazımdır; eğer beye karşı başkaldırırlarsa başları gider.)

ay ilig ked *ödrüm* tile üç kişig

aningda basa bir bu üçke işig (5328)

(Ey hükümdar, şu üç işe -kadılık, hükümdara vekâlet etme ve vezirlik- çok *seçkin* kimseleri ara ve bu işleri onlara ver.)

kişi *ödrümi* kör kişini yular

sevüg can yuluglap sevinçin tiler (6100)

(İnsanların *seçkini* insanı kurtarır; onların sevinci uğrunda kendi sevgili canını feda eder.)

Yukarıda verilenlerin dışında *Kutadgu Bilig*'de *kılınç* (iş, davranış, huy), *kılık* (huy, gidiş, tavır) ve *köngül* (gönül); *silig*, *arig*, *amul*, *ongay*, *tüzün*, *köni*, *tüze*, *alçak*, *edgü*, *örüng*, *tüzük* kelimeleriyle birlikte *ahlaklılık*, *soyluluk* ve *seçkinliğin* ifadeleri olarak kullanılmıştır:

idi yakşı aymış *kılınç* *silig*

bilig birle işke yetürmiş elig (4413)

(İşe bilgi ile el uzatan, *temiz kalpli insan* çok iyi söylemiş.)

kılınçım ongay körse yaşım kiçig

kamug beg bedükke meningdin keçig (674)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(*Tabiatım yumuşak*, dikkat edersen, yaşım da küçüktür; fakat bütün bey ve büyüklere giden yollar benden geçer.)

kılınç ongay bolsa kılkı köni

sevinçin keçer kör uş bol beg küni (1977)

(*Tabiatı iyi* ve hareketi doğru ise, bak, o beyin hayatı sevinç içinde geçer.)

kamuğ edgüke bolsa elgi uzun

uvutlug silig hem *kılınç* tüzün (1965)

(Her türlü iyiliğe el uzatmalı; hayâ sahibi, yumuşak huylu ve *asil tabiatlı* olmalıdır.)

kılınç köni bolsa kılkı ongay

muningdın tegir halkka edgü yıl ay (2209)

(*Doğru hareketli* ve mülayim tabiatlı olursa, ondan halka her vakit iyilik gelir.)

kılınç köni erse körki kelir

tişi körki kıl ol biligli bilir (4500)

(*Ahlakı dürüst olan* kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir.)

kalı bolsa begler buşup övkelig

yakın turma anda ay *kılkı silig* (780)

(Ey *halim selim insan*, eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise onlara yakın durma.)

ulug yük boyunka yüdürdi ilig

usal bolma saklan ay *kılkı silig* (1437)

(Ey *iyi huylu insan*, hükümdarların omuzlarına ağır yük yüklenmiştir; ihmalkâr olma, tedbirli davran.)

ilig kılkı evürse ay *kılkı silig*

anı evre yandur ayu bir bilig (5812)

(Ey *temiz tabiatlı insan*, hükümdar tavır ve hareketini değiştirirse, onu tekrar doğru yola sevk et ve bilgi ile onu aydınlat.)

bayat rahmeti erdi halkı öze

kılınç silig erdi *kılkı tüz*e (42)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(O ümmeti üzerine Tanrı'nın bir rahmeti idi; güzel tavırlı, dürüst ve *kendisine güvenilir bir tabiattaydı*.)

amulluk kerek erke *kılkı ongay*

örüglük kerek begke togsa kün ay (325)

(İnsan *sakin ve mülayim tabiatlı* olmalıdır; güneş ve ay doğması için beye itidal lazımdır.)

kılınç köni erdi *kılkı ongay*

tili çın bütün hem közi köngli bay (407)

(Tabiatı dürüst, *tavrı munis* idi; sözü doğru, gözü ve gönü zengindi.)

tüp aslı kerek edgü *kılkı ongay*

tusulsa budunka togursa kün ay (2437)

(Halka faydalı olması ve bununla halkın başına güneş ve ay doğması için, onun soyu soppu temiz ve *tabiatı iyi* olmalıdır.)

yana kür küvez erdi *kılkı köni*

küninge kötürdi bu kılkı anı (409)

(Aynı zamanda mehabetli, yüreği pek ve *dürüst tabiatlı*ydı; bu tavrı ve hareketi onu günden güne yükseltti.)

mini bulguç *kılkı alçak* kerek

köngül kodkı til sözde yumşak kerek (703)

(Beni bulan kimse *mütevazı tabiatlı*, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır.)

isiz kılmagıl sen ay *kılkı tüzün*

bu kün edgü kılğıl kılınçın sözün (1148)

(Ey *yumuşak huylu insan*, kötülük etme; hem hareketin hem de sözün ile bugün iyilik et.)

atı erdi ögdülmiş aslı arıg

yüzi körküg erdi me *kılkı arıg* (1159)

(Adı Ögdülmiş'ti; soyu temiz, yüzü güzel ve *huyu iyiydi*.)

kiming *kılkı edgü* kılınç *ongay*

tilek buldı barça yaruttı kün ay (1254)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(Kimin *tavrı iyi* ve hareketi uslu başlı olursa, o bütün dileklerine kavuşur; güneşi ve ayı parlak olur.)

kişike tusulgu ikigü ajun

kılınç edgüsi ol ay *kalkı tüzün* (1659)

(Ey *asil tabiatlı*, her iki dünyada insanlara faydalı olan şey, iyilik yapmaktır.)

karaka yağuma ay *kalkı örüng*

örüngke kara terk yukar ol körüng (4239)

(Ey *ak pak tabiatlı insan*, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır.)

negü tir eşitgil ay köngli süzük

kamug iş içinde ay *köngli tüzük* (3085)

(Gönlü durulmuş ve her işinde *gönlü dürüst* olan insan ne der, dinle.)

yime yakşı aymış biliglig süzük

budunka bagırsak ne *köngli tüzük* (4464)

(Bilgili, halka merhametli, *temiz ve berrak kalpli insan* çok iyi söylemiş.)

SONUÇ

Yusuf Has Hacıp, mükemmel insana erişmenin yollarını gösterdiği *Kutadgu Bilig'de ahlaklılık, soyluluk ve seçkinliği arıg, silig, süzük, uvutlug, tüzün, tedük, bütün, çın, inal, ködrüm, tüz, tüzük, edgü, alçak, bagırsak, erdemlig, bışığ, köni, talu, ödründü, ödrüm* sözleriyle anlatmaktadır. Bunun yanında söz konusu kelimelerle oluşturulan *aslı arıg, urgı arıg, aslı silig, köngli süzük, köngli tüzük, kılınç silig, kılınç ongay, kılınç köni, kılınç tüzün, kalkı arıg, kalkı silig, kalkı tüze, kalkı ongay, kalkı köni, kalkı alçak, kalkı tüzün, kalkı edgü, kalkı örüng* de eserde aynı amaçla kullanılmıştır.

Öte yandan *kalkı otun* (kaba tabiatlı), *inga* (daha kötü, en kötü; alçak, namussuz), *otun* (değersiz, alçak), *urugsuz* (soysuz), *arıgsız* (temiz olmayan) vb. sözler de ele aldığımız kavramların zıddının eserdeki ifadeleridir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

KAYNAKÇA

ARAT, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1979.

ARAT, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig II Tercüme*, TDK Yayınları, Ankara, 1959.

DİLÂÇAR, Agop, *Bize Manevi Cihazlanmayı Öğreten Kutadgu Bilig*, Etüt, Ankara 1970.

DİLÂÇAR, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 1995.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*